dą, jog čia sulaidoti Raudonosios armijos kariai, žuvę greičiausiai per Klaipėdos operaciją 1944 m. pabaigoje – 1945 m. sausio mėnesį.

Žinomų karinių mūšių teritorijos ar vietovės, kur jau yra žinoma panašių radinių, iki statybos darbų pradžios turėtų būti ištiriamos taikant archeologinius tyrimo metodus. Krašto kelio 227 Jakai–Dovilai trasoje 2013 m. kapavietė nėra pirma ir tikrai ne paskutinė. Siekiant apsaugoti iki šiol nežinomus pavienių karių palaidojimus ar masines kapavietes bei karinius įrenginius, taip pat norint surinkti visą įmanomą informaciją apie juos, vertėtų šią teritoriją įtraukti į NKVR bei tokiu ar kitokiais įmanomais būdais, pvz., suteikiant saugomos teritorijos statusą, užtikrinti jos apsaugą. Remiantis amžininkų pasakojimais bei archeologinių tyrimų rezultatais, toks veiksmas būtų logiškai pagrįstas bei savaime suprantamas istoriniu bei moraliniu aspektais.

The Second World War burial site in Jakai

In 2013, an excavation (three trenches, a total of 120 m^2) was conducted at a site where human bones and military ammunition were found on the edge of the 1.351–1.402 km segment of the 227 Jakai–Dovilai Road near Jakai (Klaipėda District) (Fig. 1). Trench 2 contained a Second World War mass military grave. The surviving grave pit is 2.2 x 1.7 m, was partially filled with stones, and contained one burial that has survived completely and six that have survived partially. Parts of the graves were destroyed at the time of their discovery. During the excavation military boots, helmets, helmet fragments, belts, shoulder belts, clothing remnants, ammunition – cartridge magazines, spade covers, 10 grenades, and 554 cartridges and cartridge fragments were collected. Based on the discovered military buttons, one coin, helmets, and clothing remnants it is possible to draw the conclusion that Red Army soldiers, who died during the late 1944 – January 1945 Klaipėda operation, had been buried at this site. Based on the anthropological data, the grave site could have contained 32 Red Army soldiers, 18–25 years of age, who had experienced many bodily injuries during a military conflict. The initial dental evaluation shows that the soldiers could have come from Asia.

Gediminas Petrauskas,
Vykintas Vaitkevičius

Lietuvos partizanų ryšininkų Sajų sodybos Balandiškyje tyrimai

2013 m. rugpjūčio–lapkričio mėnesiais LLKĮS suburta tyrėjų grupė tęsė Lietuvos partizanų ryšininkų Sajų sodybos Balandiškyje (Radviliškio r., Grinkiškio sen.) (UK 30371) tyrimus (*ATL 2010 metais*, V., 2011, p. 523–527; *ATL 2012 metais*, V., 2013, p. 642–651). Ekspedicijos metu įvyko antroji LLKĮS, ŠU Humanitarinio fakulteto Šiaurės Lietuvos tyrimų centro ir VU Istorijos fakulteto organizuojama akademinio jaunimo stovykla–seminaras „Laisvės kovų atmintis“. Radiniai perduoti saugoti ŠAM.

Remdamasi 2012 m. tyrimų duomenimis, 2013 m. gruodžio mėnesį KPD pirmoji nekilnojamojo kultūros paveldo vertinimo taryba patikslino Sajų sodybos duomenis NKVR, apibrėžė naujas teritorijos ribas ir nustatė komplekso ir jo dalių (gyvenamojo namo bei daržinėje buvusio bunkerio) nacionalinio reikšmingumo lygmenį. Sodybos istorinę ir me-

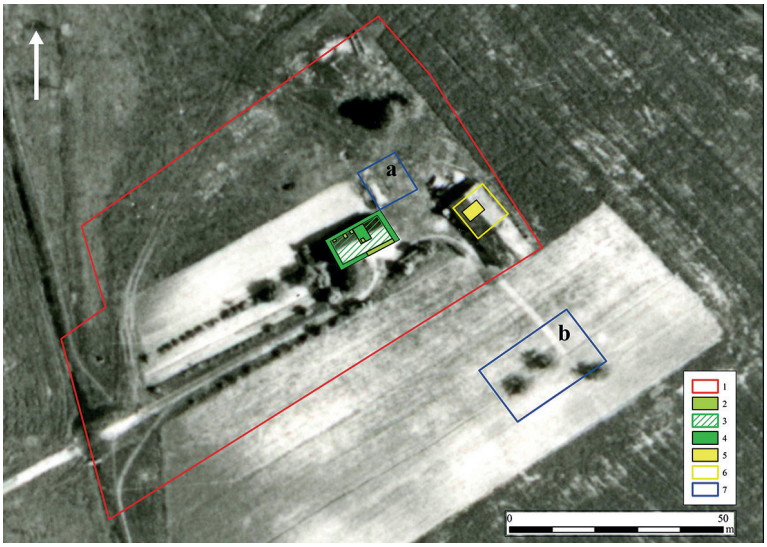

1 pav. 1968 m. Sajų sodybos aeronuotrauka su pažymėtomis tyrimų vietomis: 1 – kultūros paveldo vertybės teritorija; 2 – 2012 m. ištirtas gyvenamojo namo ir jo pasienių plotas; 3 – 2012 m. išvalytas gyvenamojo namo plotas; 4 – 2013 m. ištirtas gyvenamojo namo ir jo pasienių plotas; 5 – 2010 m. ištirtas daržinės plotas (partizanų bunkerio vieta); 6 – 2012–2013 m. ištirtas daržinės plotas; 7a – 2013 m. georadaru ištirta rūsio vieta; 7b – georadaru ištirta spėjama partizanų archyvo užkasimo vieta. Iš Lietuvos geologijos tarnybos rinkinių, su G. Petrausko papildymais.

Fig. 1. A 1968 aerial photograph of the Saja family farmstead with the investigated locations marked: 1 – territory of the cultural heritage property; 2 – areas inside and outside the home excavated in 2012; 3 – area of the home cleaned off in 2012; 4 – areas inside and outside the home excavated in 2013; 5 – hay barn area excavated in 2010 (partisan bunker site); 6 – hay barn area excavated in 2012–2013; 7a – cellar area surveyed using georadar in 2013; 7b – suspected partisan archive burial site surveyed using georadar.

morialinę vertę papildė archeologinio pobūdžio vertingosios savybės – sodybos klojimo vieta ir kultūrinis sluoksnis su XVI–XVIII a. archeologiniais radiniais.

2013 m. ekspedicijos tikslas – nustatyti istorinį, pirminį Sajų gyvenamojo namo kamaros grindų paviršių, atkasti namo pamatus, pabaigti 2012 m. ploto daržinės vietoje tyrimus, toliau rinkti ryšininkų ir aplinkinių vietovių gyventojų prisiminimus (iš viso 2012–2013 m. užrašyti 36 pateikėjų pasakojimai). Archeologinių tyrimų metu Sajų gyvenamojo namo kamaroje ištirtas 8,45 m^2, keturiuose namo pasieniuose – 34,7 m^2 plotas. Daržinės vietoje užbaigti 2012 m. pradėto 69,96 m^2 ploto tyrimai. Georadaru ištirtas 475 m^2 plotas: spėjamoje partizanų archyvo užkasimo vietoje – 375 m^2, rūsio vietoje – 100 m^2 (1 pav.).

Kamaroje, namo pasieniuose ir daržinėje tirtų plotų velėna buvo tikrinama metalo ieškikliais, plėšoma ir smulkinama rankomis, žemės buvo sijojamos ant 3x3 mm tankio sijoklės sieto. Kamaroje preparuotos žemės papildomai iki smulkiausių dalelių trupintos tarp pirštų. Sijojimo ir trupinimo metodų taikymas leido surinkti smulkiausius radinius, tyrimų

metu užfiksuoti visus įmanomus duomenis apie sodybos šeimininkus ir joje apsistojusius partizanus.

Tyrimuose buvo renkami, skaičiuojami, sveriami ir vėliau analizuojami visi su Sajų sodyba, partizanų ryšininkais Sajais ir partizanais susiję metalo, stiklo, šiferio, odos, gumos, tekstilės, plastiko, popieriaus, medžio, kaulo, keramikos ir kitų medžiagų radiniai bei jų fragmentai, gyvulių kaulai. Atrinkti ypatieji radiniai ar būdingi jų pavyzdžiai perduoti saugojimui į muziejų. 2012 m. masiniai radiniai (išskyrus šiferio fragmentus) buvo užkasti daržinėje, kv. 8H, gelsvo smėlio įžemyje iškastoje 1x1 m dydžio duobėje.

2013 m. buvo tęsiami *kamaros*, kitaip vadinamos kamaraite – gyvenamojo namo ŠV dalyje esančios 3,64x2,52 m dydžio belangės patalpos (įskaitant dūmtraukį su duonkepe) tyrimai. Ištirtos duonkepės krosnies griuvenos, užfiksuota krosnies pakura ir degimo kameros dugnas. Nustatyta, kad krosnies pagrindą sudarė 4 aukštais sukrauti lauko akmenys (2 pav.). Krosnis kamaroje pastatyta XX a. 7 dešimtmetyje, matyt, po Stanislovo Sajaus mirties 1965 m. sausį. Su šia statyba reikėtų sieti ir 25x12x6 cm dydžio plytų, paimtų iš ardomos pirmosios duonkepės krosnies virtuvėje, grindinį. Istorinė ir pirminė kamaros grindų danga – 3–4 cm storio *asla* – geriausiai išliko patalpos P dalyje, plotuose 1 (ištirtas 2012 m.), 1a, 2 ir 4. Prieš statant duonkepę ir kamarą išgrindžiant plytomis, jos paviršius, ypač patalpos V dalyje, plotuose 4, 5 ir 10, jau buvo nelygus, išduobtas. Tam įtakos galėjo turėti ilgą laiką stovėję kubilai su maisto atsargomis, alaus statinės ir perėjimas iš kamaros į galinę patalpą, kurioje būta aruodų.

Kamaros R, P ir V dalyse (plotuose 1, 1a, 2, 4, 5 ir 10) rasta dauguma radinių: 4 stikliniai parfumerijos buteliukai, 5 balto stiklo briaunotos stiklinės, 10 balto, melsvo ir žalio stiklo butelių, 13 žibalinės lempos stiklo fragmentų, taip pat 9 baltos molio masės lėkščių šukės, ampulės, skutimosi peiliuko dalys, 12V įtampos elektros lemputė ir kiti ypatieji radiniai. Masinė medžiaga apima 8 g arba 25 vienetus kiaušinių lukštų, 10 g arba 100 vienetų riešutų kevalų, 45 g arba 355 vienetus vaisių kauliukų, taip pat 140 g arba 768 vienetus gyvūnų (daugiausia – graužikų) kaulų, 62 g polietileno skiautelių, 42 g tekstilės fragmentų, šiek tiek odos atraižų. Metalinių neatpažįstamų dirbinių ir jų fragmentų surasta 622 g arba 202 vienetai, balto, melsvo ir žalio stiklo duženų – 685 g arba 418 vienetų, molinių puodų ir lėkščių šukių atitinkamai 19 g arba 5 vienetai ir 4 g arba 2 vienetai; nedidelių gerai ugnyje perdegusių angliukų rasta 22 g arba 51 vienetas.

Aplink namą, pagal akmenų mūro pamatus ištirta 1 m pločio ***juosta***: R pasienyje – 6,87 m^2 (2012 m. jau ištirtas 7 m^2), P pasienyje – 6,88 m^2, V pasienyje – 13,34 m^2, Š pasienyje – 7,61 m^2 plotas.

R pasienyje, į PV nuo įėjimo į namą, 35–40 cm atstumu nuo namo pamatų, 37–52 cm gylyje (H_{abs} 113,39–113,54 m) aptikti Elžbietos Sajienės *gėlių darželio* akmenys. Pateikėjų prisiminimais, gėlių darželis buvo abipus įėjimo į namą, sunyko 1979 m., mirus šeimininkei. Darželio pėdsakų į ŠR nuo įėjimo nerasta. Gėlių darželio vietoje išliko 7–21 cm storio humusingas juodžemis. Viename lygyje su gėlių darželio akmenimis buvo išvesta metalinė žaibolaidžio viela, aptikti du 1,7 m atstumu vienas nuo kito į rausvo molio įžemį įkalti strypai – įžemikliai.

Tiriant gyvenamojo namo pasienius užfiksuotas 2012 m. rastos akmenų *nuogrindos* lietaus vandeniui nutekėti tęsinys. Nuogrinda

2 pav. Duonkepė krosnis gyvenamojo namo kamaroje iš V. Ž. Montvydo nuotr.

Fig. 2. The bread oven in the home's room as seen from the W.

3 pav. Išardytos duonkepės krosnies pagrindo akmenys ir kokliai iš PR. G. Petrausko nuotr.

Fig. 3. Base stones and stove tiles from the dismantled bread oven as seen from the SE.

klota 31–43 cm gylyje (H_{abs} 113,48–113,60 m), Š pasienyje, ties namo R kampu – 20–30 cm gylyje (H_{abs} 113,61–113,71 m). Stambesni, vidutiniškai 20x12, 16x11, 14x12 cm dydžio akmenys dėti ties namo durimis ir Š pasienio P gale, smulkesni, iki 14x11 cm dydžio – prie namo R kampo. Spėjama, kad nuogrinda turėtų tęstis į kiemo pusę.

Namo V pasienyje Sajai laikė nenaudojamus ir nereikalingus ūkio bei buities reikmenis, statybines medžiagas, pylė šiukšles – daugiausia keramikos ir stiklo duženas. Prie namo V kampo aptikta iš šalia buvusio dirbamo lauko akmenų sukrauta 90x60 cm dydžio, 31 cm aukščio krūsnis, ties Š kampu gulėjo XX a. 7 dešimtmetyje išardytos virtuvės duonkepės krosnies pagrindo akmenys. Prie pastarųjų aptikti 8 tvarkingai sudėti gelsvos ir rausvos molio masės plokštiniai kokliai (3 pav.) ir apie 20 20x15, 18x15, 18x1x cm ir panašaus dydžio rausvo molio plytų. Nustatyta, kad gyvenamojo namo akmenų mūro pamatai buvo pakloti ant išlyginamojo akmenų sluoksnio (4 pav.). Pamatai nuo 25–31 cm (Š–ŠV namo dalyje) iki 56–62 cm (P ir V namo dalyse) aukščio, jų išorėje išlikę nuo vienos iki 3 akmenų eilių.

Namo pasieniuose aptikti ir suinventorinti 189 XX a. vidurio – II pusės Sajų buities ir ūkio reikmenys, įvairūs įrankiai ir jų dalys, namo apdailos, aprangos detalės: 4 buteliai ir jų dalys, 18 įvairių buteliukų (vaistų, kvepalų, nagų lako), 4 stiklainiai, 3 stiklinės, 2 saldaininės, šaukštas, skardinės dangtis, noragas, šakių ir kauptuko dalys, 3 kaltai, 3 dildės, pjūklelis, plaktuko galvutė, 3 peiliai, 4 pasagos, 4 galąstuvai, veržliarakčio dalis, 5 galvaniniai elementai, žibalinės lempos ropė ir dantratis, svarstyklių lėkštelė, raktas, veidrodėlio dalys, švirkšto adata, pypkės kandiklis, plunksna, grafito fragmentai, Kijeve pagamintų drabužių kabliukų indelis, užuolaidos kabliukas, dviračio skambutis, bagažinė, pedalas, žvaigždutė ir purvasaugio laikiklis, žaislinė mašinėlė, 10 sagų, odinis diržas ir dirželis, vilnonis kairės kojos bato vidpadis, TSRS 1949 m. 10 kapeikų, 1967 m. 1 kapeikos, 1968 m. 2 kapeikų, 1969 m. 1 kapeikos ir 1973 m. 1 kapeikos nominalo monetos bei kiti radiniai. V pasienyje aptiktos 2 žalvarinės tarybinės kariuomenės uniformos sagos su penkiakampe žvaigžde. Spėjama, kad tai į tarybinėje armijoje tarnavusio Sajų sūnaus Konstantino uniformos detalės. Nauja, iki tol neužfiksuota sodybos šeimininkų arba jų vaikaičių veikla yra žvejyba. Š ir R pasieniuose aptiktos 4 plūdės, blizgė ir trišakis kabliukas. Tyrimų metu rastas elektros instaliacijos fragmentas su pažymėta 1971 m. data (2012 m. buvo aptikta instaliacijos šukė, kurioje buvo įrašyti 1968 metai) patvirtina Sajų anūko Jono Kemzūros prisiminimus, kad elektra sodyboje buvo įvesta apie 1975 m. Tarp radinių dėmesį atkreipia XX a. pradžios – vidurio vokiškas Richardo Thiesseno bravore Hamburge pagaminto alaus butelis (5 pav.). Su vokiečių okupacijos metais siejamos dvi Trečiojo Reicho 1 pfenigo nominalo monetos (viena moneta nukalta 1940 m., kita perkirsta per pusę, kalimo metai nežinomi). Partizaninio karo radiniai – 7,62 mm kalibro 2,5 cm ilgio pistoleto–kulkosvaidžio PPŠ šovinio tūtelė ir mažo kalibro, 5,6 mm kalibro 2,2 cm ilgio kulka (6 pav.). Namo pasieniuose taip pat surastos 2127 keramikos šukės (dar 9 keramikos fragmentai datuojami laikotarpiu iki sodybos įkūrimo), 36,316 kg neinventorintų metalinių radinių, 13,503 kg stiklo duženų, 9,995 kg vinių ir jų dalių, 387 g šiferio, taip pat odos, gumos, tekstilės, plastiko dirbinių fragmentų, graužikų pragraužtų slyvų ir vyšnių kauliukų.

Daržinėje baigti 2012 m. pradėto 9x9 m dydžio ***ploto*** (išskyrus 2010 m. G. Vėliaus tirtos

perkasos vietą) tyrimai. Siekiant atidengti į P nuo daržinės buvusios daržovių saugyklos pamatų akmenis ir užfiksuoti jų pjūvį, ištirta papildoma 30 cm pločio juosta. Atlikus pjūvį nustatyta, kad žemės paviršiuje buvo sudėta 12 pamatų akmenų (7 pav.). Jie 76x40, 62x35, 50x29 cm dydžio ir mažesni, ant kai kurių matomos skaldymo žymės. Siekiant stabilumo po dalimi sudėtas vidutinių, 13x12, 23x9, 12x8 cm ir panašaus dydžio akmenų sluoksnis.

Tyrimų metu 47–57 cm gylyje (H_{abs} 113,25–113,35 m) aptikta trečia apie 30x25 cm skersmens stulpavietė. Joje rasta 7x5 cm dydžio medinio kuolo liekanų, neaiškios paskirties stačiakampės lazdelės formos metalinis radinys ir vištos (ar šuns) ilgasis kaulas. 2012 m. aptiktos dvi stulpavietės siejamos su anksčiau daržinės vietoje stovėjusiu pastatu, pagal rastą keramiką datuojamu ne vėliau kaip XVIII a. Nors visos 3 stulpavietės galėtų sudaryti taisyklingą stačiakampę apie 5,5x4,15 m dydžio struktūrą, tačiau trečią stulpavietę reikėtų laikyti sodybos šeimininkų daržinėje įkasto kuolo vieta. Kitaip, nei pirmųjų atveju, ši stulpavietė iškasta daržinės pamatų lygyje.

Iš viso daržinėje aptikta ir suinventorinta 11 ypačiųjų radinių: vaikiška kairės kojos basutė, raktas, peilis, dildės dalis, kablys mėsai, kalvio darbo įrankis – laikiklis metalui laikyti, masyvus 5,12 kg svorio kaltas akmenims skaldyti, šakės, rato įvorė (*buksva*), priekabos kablys ir TSRS 1946 m. 10 kapeikų nominalo moneta. Taip pat rastos 2 keramikos šukės, datuojamos laikotarpiu iki sodybos pastatymo (2012 m. daržinėje rasta 41 tokia šukė), 10,990 kg neinventorintų metalinių radinių, 830 g vinių, 271 g stiklo duženų, 265 g šiferio, taip pat odos, plastiko ir popieriaus fragmentų.

2013 m. rugsėjo 5 d., siekiant lokalizuoti 1968 m. aeronuotraukoje matomą Sajų sodybos

4 pav. Išlyginamasis akmenų sluoksnis po gyvenamojo namo akmenų mūro pamatais. G. Petrausko nuotr.

Fig. 4. The levelling stone layer under the home's masonry foundation.

5 pav. XX a. pradžios – vidurio vokiškas alaus butelis. G. Petrausko nuotr.

Fig. 5. An early – mid-20th-century German beer bottle.

6 pav. Partizaninio karo radiniai: 1 – pistoleto–kulkosvaidžio PPŠ šovinio tūtelė; 2 – 5,6 mm kalibro šovinio kulka. G. Petrausko nuotr.

Fig. 6. Partisan war finds: 1 – a cartridge casing from a PPSh pistol–machinegun; 2 – a 5.6 mm calibre bullet.

7 pav. Daržinė, daržovių saugyklos patalpos pamatų pjūvis. G. Petrausko nuotr.

Fig. 7. The hay barn and the section of the foundation of the vegetable storeroom.

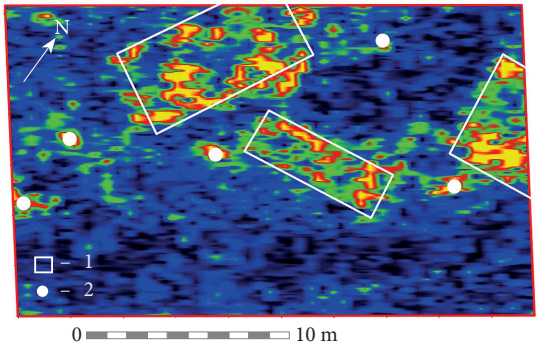

8 pav. Spėjamos partizanų archyvo užkasimo vietos tyrimų radarograma: 1 – nežinomų pastatų (?) kontūrai; 2 – tikėtinos archyvo užkasimo vietos. R. Vengalio brėž.

Fig. 8. The radargram from the investigation of the suspected partisan archive burial site: 1 – contours of unknown buildings (?); 2 – likely archive burial sites.

rūsį ir pateikėjų minimą partizanų archyvo užkasimo vietą, atlikti geofizikiniai tyrimai georadaru „Zond 12–e“ („Radar Systems, Inc.“) su 300 ir 900 MHz antenomis (vadovas dr. Rokas Vengalis). Už 40–50 m į PR nuo gyvenamojo namo aptikti 3 stačiakampio formos objektai – nežinomų pastatų (?) kontūrai ir 5 tikėtinos archyvo užkasimo vietos (8 pav.).

Įgyvendinant Sajų gyvenamojo namo restauravimo projektą, rengiant namo pritaikymo ir sodybos tvarkybos projektus, kompleksinius Lietuvos partizanų ryšininkų Stanislovo ir Elžbietos Sajų sodybos tyrimus būtina tęsti.

The investigation of the family farmstead of the Lithuanian partisan liaison Saja in Balandiškis

In 2013, the LLKĮS continued the investigation of the family farmstead of the Lithuanian partisan liaison Saja in Balandiškis (Radviliškis District). An excavation and geophysical survey were conducted at the farmstead and the recollections of the liaisons and the inhabitants of the neighbouring localities continued to be collected. 8.45 m^2 were excavated in a room of the Saja home, 34.7 m^2 alongside the home's four walls. The excavation of the 69.96 m^2 area begun in 2012 at the hay barn site was completed. 475 m^2 were surveyed using georadar: 375 m^2 at the site where the partisan archive were supposed to be buried and 100 m^2 at the cellar site (Fig. 1).

The remains of a bread oven were excavated in the room (Fig. 2) and the oven chamber, the bottom of the fire box, and the remains of a hard-packed earth floor under the brick paving were recorded. The contours of a flowerbed with a fieldstone border, a metal lightning con-

ductor wire and two grounds, the continuation to the NE of a stone gutter, and a stone levelling layer under the home's foundation were found alongside the home's walls (Fig. 4). A pile of stones was discovered near the home's W corner and stones from the base of the bread oven dismantled in the kitchen lay near the N corner (Fig. 3). Stones from the foundation of the vegetable storage room were unearthed in the hay barn, a foundation section was made (Fig. 7), and a third posthole was found. Three rectangular objects: the contours of unknown buildings (?) and five likely partisan archive burial sites (Fig. 8) were discovered with the georadar during the geophysical survey.

A total of 269 metal, glass, plastic, stone and other finds were discovered: household and farming needs, various tool and tool parts, architecture and clothing elements, and finds related to the partisan war (Figs. 5, 6). The mass materials included nails, decayed metal artefacts, glass shards, potsherds, fragments of slate, leather, rubber, textiles, and plastics, rodent-gnawed fruit stones, etc. Eleven 16th–19th-century potsherds were also found. The 2013 investigation has yielded new data about the historic, archaeological, and memorial value of the Saja family farmstead.

Manvydas Vitkūnas, Paulius Bugys

II Pasaulinio karo lauko fortifikacijos įrenginiai Belmonte ir Sapieginėje

2013 m. lapkričio mėnesį Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Karo mokslų instituto Karo istorijos centras atliko Vilniaus senojo miesto vietoje su priemiesčiais

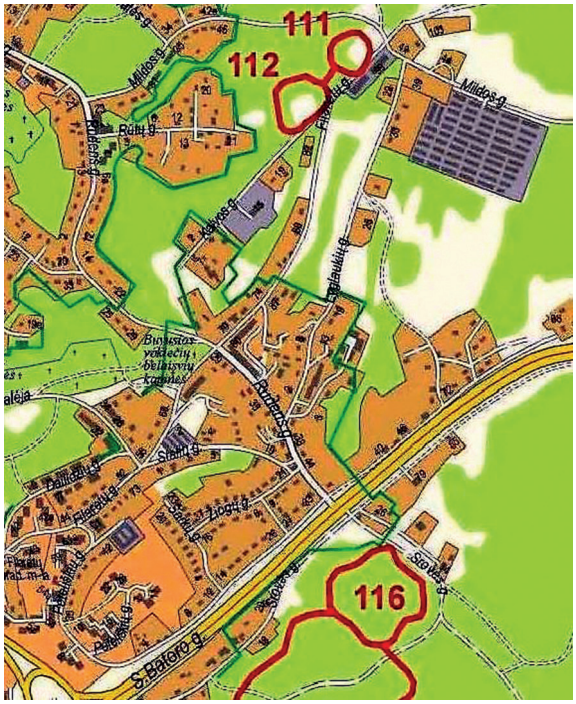

1 pav. II Pasaulinio karo laikų Vermachto atsparos punktai 111, 112 ir 116 dabartiniame Vilniaus plane. Leidyklos „Briedis" brėž.

Fig. 1. Second World War Wehrmacht strong points 111, 112, and 116 in the present-day plan of Vilnius.

(UK 25504), Filaretų (Sapieginėje) ir Srovės gatvėse (Belmonte) (Vilniaus m.) esančių II Pasaulinio karo lauko fortifikacijos įrenginių (neregistriniai objektai) archeologinius žvalgymus (1 pav.). Sapieginės miško parke žvalgytas apie 5000 m² plotas, fiksuota 15 radimviečių. Belmonto miške žvalgytas apie 11200 m² plotas, fiksuotos 38 radimvietės.

2013 m. rudenį į Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Karo mokslų instituto Karo istorijos centrą kreipėsi II Pasaulinio karo istorijos tyrinėtojai Karolis Mickevičius ir Gintautas Šironas. K. Mickevičiaus vadovaujama